

LAZİSTAN MUTASARRIFI AHMET CEVDET PAŞA'NIN ATINA (PAZAR) VE HOPA İLE İLGİLİ LAYİHASI

*Yahya YEŞİLYURT**

ÖZ

Tarihi geçmişi milattan öncesine kadar giden Doğu Karadeniz, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra daha da önemli hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğu sınırını oluşturan bölge, Rusya'nın sıcak denizlere inme yolunda önemli bir geçiş noktasını oluşturmaktaydı. Çoğunlukla dik ve derin vadilerden oluşan bu coğrafyanın iç kesimlerle olan bağlantısını ise belli başlı geçiş noktaları sağlıyordu. Dolayısıyla bu geçiş noktaları ile deniz bağlantısı Doğu Karadeniz'deki limanlarla sağlanıyordu. Osmanlı Devleti bu bölgenin önemini bildiğinden, buraların idaresi hususunda ayrı bir dikkat göstermiştir. Özellikle son dönemlerde paşa rütbesinde, üst düzey idareciler tayin ederek bölgede bu tecrübeli idareciler vasıtasıyla etkin olmak istemiştir. Ahmet Cevdet Paşa da bu idarecilerden birisidir. Hatta bu bölgenin mali, askeri, siyasi ve sosyal durumlarına ilişkin layiha kaleme almıştır. Atina (Pazar) ve Hopa hakkındaki görüşlerini içeren bu layihası ise farklı bir bakış açısı olarak dikkate değerdir.

Anahtar Sözcükler: Hopa, Atina (Pazar), Doğu Karadeniz, Ahmet Cevdet Paşa, Layiha.

THE BRIEF OF LAZİSTAN GOVERNOR, AHMET CEVDET PASHA, ABOUT ATINA (PAZAR) AND HOPA

ABSTRACT

Eastern Black Sea region, whose history goes back to pre-Christ period, became much more important especially after Ottoman - Russian war. This region, constituting northeastern border of the Ottoman Empire, was an important gate for Russia to access to the Mediterranean Sea. This geography which contained mostly steep and deep valleys was connected to the inner parts with some main passageways. Therefore, the connection of these passageways with the sea was possible with the ports in the Eastern Black Sea Region. As the Ottoman Empire was aware of the importance of this region, the state gave special importance to the administration of the region. Especially in the last periods of the Empire, the state wanted to be active in that region by commissioning senior rulers like pashas. Ahmet Cevdet Pasha was one of those rulers. He even drafted a brief related to the

* Arş. Gör., Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ERZİNCAN.

financial, military, political and social state of the region. His brief which includes his views about Atina (Pazar) and Hopa is remarkable as a distinct viewpoint.

Keywords: Hopa, Atina (Pazar), East Black Sea, Ahmet Cevdet Pasha, Brief.

Giriş

Atina (Pazar) ve Hopa, geçmişi çok eskiye dayanan ilçelerdendir. Buraların milattan önceki tarihi hakkında bilinenler sınırlıdır. Bu ilçelerin bulunduğu Doğu Karadeniz'in coğrafi yapısı şüphesiz bu duruma sebep oluşturmaktadır¹ Adını yukarıda verdiğimiz ilçelerdeki Türk varlığı da çok eskilere götürülebilmektedir. Sakaların² göç hareketi esnasında ve sonrasında birçok Türk boyu bölgede var olmuştur.³ Ancak en yakın bilinen ise Trabzon ile birlikte Doğu Karadeniz bölgesinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kurmasıdır. 1204-1461 yılları arasında ise Alexios Komnenos, burada bağımsız bir Rum Devleti⁴ kurunca, bölge bu devletin hâkimiyeti altına girmiştir.⁵ Akkoyunlular zamanında ise bölgenin iç kesimlerinde Türk varlığı olduğu ve Trabzon-Rum Devleti ile mücadele ettikleri bilinmektedir (1350-1502).⁶ 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet, Trabzon'u fethedince Atina (Pazar) ve Hopa (Rize ve çevresi) Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmiştir.⁷ Daha sonra Hopa ve Atina (Pazar) da ocaklık payesiyle Trabzon Sancağına bağlanmıştır. 1533 yılında ise Erzurum Vilayeti kurulunca buraya bağlanmıştır.⁸ 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması⁹ ile Lazistan

¹ Kenan Arınç, *Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri*, Erzurum 2006, I. C., s. 254-268; İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *A. Ü. D. T. C. F. Dergisi*, C. X, Sayı: 1-2, Mart-Haziran 1952, s. 167-200.

² Zeki Velidi Togan, "Sakalar II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 19, Eylül-1986, s. 29-33.

³ B. N. Grakov, *İskitler*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2008, s. 44, 45; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 77-89, 148; Yusuf Karşlıoğlu, *Doğu Karadeniz Tarihi*, İstanbul 2009, s. 65, 111-119, 128.

⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1986, s. 393.

⁵ William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, Çev. Nurettin Süleymangil, İstanbul 2007, s. 11-15.

⁶ Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1978, I. C., s. 251-270; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. 2, s. 270.

⁷ Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 141-153; Heath W. Lowry, *The Islamization & Turkification of The City of Trabzon (Trebizond) 1461-1583*, İstanbul 2009, pp. 1-25; Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Ankara 1975, s. 1-11; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 22-33.

⁸ Trabzon, 1514 tarihinde Erzincan-Bayburt Beylerbeyliği'ne, 1520 yılında Rum Beylerbeyliği'ne, 1535 yılında ise Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 1580-81 yılları arasında ise Batum

Sancağı'nın merkezi olan Batum Rusya'ya bırakılınca, Rize Lazistan Sancağı merkezi yapılmıştır.¹⁰ Lazistan ise Trabzon Vilayeti'ne bağlanmıştır.¹¹ Atina (Pazar) ve Hopa, merkezi Rize olan Lazistan Sancağı'na bağlanarak Trabzon Vilayeti'ne dâhil edilmişlerdir.¹² Bu durum Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti zamanında yeni idari düzenleme yapılmış, bu düzenlemeyle Hopa ilçe yapılarak Artvin iline bağlanmıştır. Atina ise isim değişikliği yaşayarak Pazar ilçesi adını almış ve Rize'ye bağlanmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda ele aldığımız Hopa ve Pazar ilçelerinin tarihi geçmişi hakkındaki bu bilgiler, bölgenin mahiyetinin kavranması açısından önem arz etmektedir. Çünkü Osmanlı döneminde Uzak Doğu dediğimiz Çin ve Hindistan pazarlarından gelen mallar, İran'dan geçerek Erzurum'a, oradan da Trabzon'a getiriliyordu. Trabzon limanı yetersiz kaldığı zamanlarda ise bu görevleri çevre limanlar üstleniyorlardı.

Bu bölge sadece ticari anlamda değil, siyasi olarak da önem taşımıştır. Batum, Rusya'ya bırakılınca Hopa (O dönemde, Arhavi de Hopa'nın nahiyesidir.) Osmanlı Devleti'nin sınır bölgesi haline gelmiştir. Doğal olarak Hopa ve çevresindeki limanların hem askeri hem de siyasi açıdan önemi bir kat daha artmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde bölgeye asker ve erzak sevkiyatı yapılmasında kullanılan başlıca yollardan birisi haline gelmiştir. Doğu Karadeniz, Kafkasya'nın kavşak noktasında olması nedeniyle, Rusya'nın sıcak denizler dediğimiz güneye inme politikasında da mühim rol oynayan mevkiilerden birisidir. Karadeniz'de elde edilecek bir liman, hangi devlet açısından olursa olsun, manevra alanını genişletmek için, o dönemde önem arz etmekteydi.¹³

Bu nedenle aşağıda ele alınacak rapor (layiha) bölgenin önemi açısından değer taşımaktadır. Ancak layihada elde edilen etütler yeterli düzeyde değildir. Bazı noktalar geçiştirilmiştir. Örneğin bölge insanının diğer ülkelere, özellikle de Rusya'ya bakış açısı nedir, Doğu Karadeniz'de

Sancağı ile birleştirilerek eyalet haline getirilmiştir. Geniş bilgi için bkz., Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, Ankara 1998, s. 58-61.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, C.1, s. 422.

¹⁰ 1878 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Lazistan Sancağı'nın merkezi olarak Batum yazılıdır. Bkz., *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1295, s. 69.

¹¹ Muammer Demirel, "Doğu Anadolu'da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 37, Erzurum 2008, s. 250, 252.

¹² *BOA, DH. MKT.*, 2666/47; *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1296, s. 86.

¹³ Selim Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 14, Yaz-2007, s. 47-62.

bölge insanına yönelik propaganda veyahut misyonerlik faaliyetleri mevcut mudur, devletin bölgeye bakış açısı nedir, bölgedeki demografik durum nasıl dağılmaktadır ve bunun gibi bir takım sorular sorularak oluşturulmamış ve bunlara cevap da aranmamıştır. Rapor, eksiklikler barındırmasına rağmen, iskelelerin önemi üzerinde durmuş olup, bu konu hakkında gerekli mercileri uyarması da iyi tarafı olarak görülebilir.

Buraya kadar Doğu Karadeniz'in (Hopa ve Pazar) tarihi geçmişine kısaca değindik. Amaç, tarihi geçmişi hakkında bir takım bilgileri açıklığa kavuşturmak değil, Ahmet Cevdet Bey'in layihasına giriştir. Dolayısıyla bu kısa girişin ardından Ahmet Cevdet Bey'in, hayatı hakkında da bilgiler vermek yerinde olacaktır.

1-Ahmet Cevdet Paşa'nın Hayatı

Ahmet Cevdet Bey, 1834/35 (H.1250) yılında İstanbul'da doğmuş olup, tüccardan Abdullah Bey'in oğludur.¹⁴ On dört yaşında, (M. 1847/48, H. 1264) başladığı devlet hayatını Osmanlı Devleti'nin çeşitli köşelerinde geçirmiş, başarılı bir memur hayatı sergilemiştir. Sırasıyla Elazığ-Behisni, Mardin-Midyat, Malatya, İzmir-Urla, Bilecik, Bergama ve Kavala, Maraş, Niğde, Hama, Cebel-i Bereket (Osmaniye) gibi yerler olmak üzere yurdun çeşitli yerlerinde kaymakam olarak görev almıştır. Zaman zaman bu görevlerinden istifa etmiş, başka bir yere atanmış, bazı zamanlar ise becayış suretiyle görev yerlerinde değişiklik yapılmıştır.¹⁵

Ahmet Cevdet Bey, 23 Temmuz 1885 tarihinde (10 Şevval 1302) Rumeli Beylerbeyi unvanını almıştır. İşte bu tarihten itibaren Ahmet Cevdet Bey, Paşa olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁶ 1898 yılında Lazistan Sancağı Mutasarrıfı olan Mustafa Paşa ile Ergiri'nin havasının kendi mizacına uymadığını belirten Ahmet Cevdet Paşa'nın becayış istemeleri üzerine, durum Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir. 4 Temmuz 1898 tarihinde (H. 14 Safer 1316-R. 22 Haziran 1314) Ahmet Cevdet Paşa, Lazistan Mutasarrıfı olarak atanmıştır.¹⁷ Bu bölgedeki görevi esnasında 1. rütbeden Mecidî nişanı

¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, 1834/35 yılında İstanbul'da doğduktan sonra Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde idarî görevlerde bulunmuştur. 1885 yılında paşalık unvanı almıştır. 4 Temmuz 1898 tarihinde Lazistan Mutasarrıflığı'na atanmıştır. 4 Aralık 1901 tarihinde ise Lazistan'daki bu görevi sona ermiştir. *BOA., DH. SAİDd., 1/232.*

¹⁵ Görev yerleri ve tarihleri hakkında detaylı bilgi için bkz., *BOA., DH. SAİDd., 1/232.*

¹⁶ *BOA., DH. SAİDd., 1/232.*

¹⁷ *BOA., İ. DH., 1355/1316 S-28; BOA., DH. SAİDd., 1/233; BOA., BEO., 1153/86435; Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1316, s. 321.*

almıştır.¹⁸ Özellikle de bu madalyanın Lazistan Sancağı Mutasarrıflığı'na atandıktan sonra verilmiş olması ise dikkate değerdir. Bu nedenle sadece bu bölgedeki teftiş faaliyetleri ile değil eğitim ve öğretime vermiş olduğu değerle de anılması gereken bir kişidir.¹⁹ Zira bölgedeki ileri gelenleri teşvik ederek, zaten var olan potansiyeli, değerlendirmesini, harekete geçirmesini bilmiştir. Burada idarî görevini sürdürürken, aşağıda ele alınacak olan rapordan da anlaşılacağı gibi, bölge üzerinde değişik görüşler de ileri sürmüştür. Ancak ilerleyen yıllarda bölge halkının, Ahmet Cevdet Paşa'ya karşı hoşnutsuzluğu artmıştır. Kendisinin bazı aşiret ve çetelere yüz verdiğinin ileri sürülmesi üzerine 4 Aralık 1901 tarihinde (22 Şaban 1319) bu görevinden azledilmiştir. Birkaç yıl çalıştıktan sonra emekli edilmiştir.²⁰

2- Ahmet Cevdet Paşa'nın Atina ve Hopa Kazaları Hakkındaki Lâyihası

Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı Mutasarrıfı olan Ahmet Cevdet Bey tarafından hazırlanan Lâyiha 7 Ekim 1898 (25 Eylül 1314) tarihinde Trabzon Vilayetine sunulmuştur. Lâyiha'nın hazırlanma sebebi, adı geçen zatin Hopa ve Atina ilçelerinde yaptığı teftişler esnasında gördüğü durumlardır. Lâyihada siyasi duruma, maliye ve asayiş gibi konulara dikkat çekilmiştir. Ahmet Cevdet Bey, burada gördüklerine ve görüştüğü kişilerden elde ettiği bilgilere dayanarak Lâyiha'yı oluşturmuş ve Trabzon Vilayeti'ne gereğinin yerine getirilmesi amacıyla sunmuştur.

Lâyiha yedi maddeden ibarettir. Birinci maddesi bölgedeki limanlar, ikinci maddesi buraların asayiş, üçüncü maddesi oralardaki asayiş sağlayan kuvvetlerin durumları, dördüncü maddesi asayiş sağlayan kuvvetlerin o zaman diliminde içinde buldukları durumlara karşı alınacak tedbirler, beşinci maddesi bölgede ulaşımı sağlayan yollar, altıncı maddesi mali durum, yedinci maddesi ise Atina ve Hopa'daki hükümet binaları hakkındadır. Lâyiha hatime ile bitmektedir. Ayrıca Padişah makamına sunulmak üzere bir de dilekçe bulunmaktadır.

3-Lâyiha Hakkında Değerlendirme

İlk olarak lâyihada, bölgedeki iskelelerden bahsedilmektedir. Rize'den

¹⁸ *Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1316*, s. 321; *BOA., İ. TAL.*, 146/1316 Ra-16; *BOA., DH. SAİDd.*, 1/232.

¹⁹ 13 Kasım 1898 (28 Cemaziyülevvel 1316) tarihli arşiv kayıtlarında Ahmet Cevdet Paşa'nın, Hopa'da Eşraftan Memozade Hüseyin Efendi'nin Maarif adına arsa bağışlaması ve bunun üzerine burada Rüştiye Mektebi temellerinin atılmasındaki gayretleri nedeniyle takdirname ile taltif edilmesi uygun görülmüştür. *BOA., MF. MKT.*, 422/51.

²⁰ *BOA., DH. SAİDd.*, 1/233.

başlayarak Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz'deki sınırı olan Hopa'daki Kopmuş Kordonu'na kadar bilinen 27 iskele vardır. Bunların ikisi Rize'de; ikisi Pazar ilçesinde; üçü de Hopa'da bulunmaktadır. Bu iskelelerde güvenlik güçlerinin ve vergi memurlarının varlığına dikkat çekilmektedir.²¹ Ancak diğer yirmi iskelede ise bu memurların bulunmadığı belirtilmektedir. Hatta Anadolu'ya girişi yasaklanan silahların kaçak yollardan girişinin engellenmesi için bu iskelelerin derhal işlevsel hale getirilmesinin zorunluluğu üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda fesat hareketleri için çalışan kişilerin de bu yollardan Osmanlı Devleti'ne sızarak, faaliyetlerde bulunabilecekleri anlatılmıştır. Trabzon Valisi'ne gerçekçi bir anlatım tarzı ile bu durum izah edilmiştir. Şöyle ki; bu iskelelerin hepsinin işlerlik kazanması ve korunaklı hale getirilip güvenlik önlemlerinin alınması hakkında hazinenin durumunun müsait olmadığını bilerek, hiç olmazsa birkaç iskelede önlemler alınabileceğini önermiştir. Rize'de Gündoğdu Beldesi, At Meydanı, Taşhane Mahallesi; Pazar ilçesinde Işıklı Köyü; Hopa'da Çamlıköy, Sugören Köyü ve bugün hala aynı adla var olan Sümle Köyü gibi yerlerde bulunan iskeleleri bu bölgede bulunan iskelelerden belli başlıları olarak zikretmiştir. Hatta Trabzon tarafına doğru, İyidere ilçesindeki iskelenin dahi bu meyanda düşünülmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Ahmet Cevdet Bey raporda, oldukça gerçekçi bir yaklaşım sergilemiştir. Çünkü birçok limanın varlığından bahsetmiş, ancak bunların hepsinde önlemler alınmasının mali açıdan devlete külfet getireceğini düşünerek ve bilerek, yalnızca konumu ve işlevi açısından önem arzettiğini düşündüklerinde gerekli önlemlerin alınmasını önermiştir. Bu iskeleler ise, kara yoluyla Anadolu'nun içlerine doğru bağlantısı olan stratejik öneme sahip yerlerdir. Dolayısıyla belirtmiş olduğu iskelelerin güvenliği hususunun üzerinde durmuştur.²²

Layihanın ikinci kısmında iskelelerde görev yapacak güvenlik görevlileri hakkında bilgi verilmiştir. Güvenliğin yetersiz olduğu anlatılan raporda, iç

²¹ Ayrıca bölgedeki limanların tarihi ve ticari önemi hakkında bkz., Mustafa Safran, "XIII. ve XIV. yy.'da Karadeniz Limanlarının Ticari ve Tarihi Önemi", *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s. 459-462.

²² *BOA., Y. PRK. UM.*, 43/112, s. 1; Ayrıca 30 Kasım 1907 (17 Teşrinisani 1323) tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki bir belgeden özetle, Lazistan'da silah kaçaklığı yapıldığı ve bu durumu gören bir subayın olayı ihbar ettiği belirtilmektedir. *BOA., ZB.*, 321/40; yine Lazistan Sancağı'ndaki iskeleleri Ermeni fesat çevrelerinin kaçmak için kullandıkları 12 Nisan 1904 (26 Muharrem 1322) tarihli bir diğer belgeden anlaşılmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa'nın dikkatini çektiği husus daha erken tarihli olması nedeniyle önem taşımaktadır. *BOA., İ. HUS.*, 115/1322 M-80.

kesimlerindeki muhafızların da yetersizliğine dikkat çekilerek iskelelere bunlardan görevli alınamayacağı belirtilmiştir. Bunla birlikte sahil güvenliği için Rize ve Hopa'da oturan Nizamiye askerlerinden yararlanılabileceği üzerinde durulmuştur. Şayet bu mümkün değil ise Trabzon Vilayeti'nden yeterli derecede güvenlik görevlisi tayin edilmesinin daha uygun olacağı önerisinde bulunulmuştur. Hatta güvenliği sağlayacak olan bu kişilerin, sadece belli bir noktada durmamaları, belli bir sınır tayin edilerek o hat içerisinde devriye görevi yapmaları önerilmiştir. Ancak bu sayede hem iskelelerin hem de sahillerin güvenliği sağlanmış olabilecektir.

Üçüncü olarak, bölgede görev yapan ancak özellikle Hopa ve Atina ilçesindeki zaptiyelerin herhangi bir binaları bulunmamasının sakıncaları belirtilerek bunların zaman zaman vazifelerini terk ederek vakitlerini evlerinde geçirdikleri istihbar edildiği belirtilmiştir. Görevin bu şekilde suiistimal edilmesinin asayiş açısından önemli bir zafiyet olduğu belirtilerek bu soruna bir çözüm de üretilmeye çalışılmıştır. Burada sorunun iki cephesine dikkat çekilmiştir. Bunlardan birinin zaptiyelerin zamanında maaş alamadıkları için durumlarından şikâyetçi olduklarına dairdir. İkincisi ise bunların Laz²³ ve Gürcü²⁴ kıyafetleri giyerek görevlerini ifa ettikleridir ki, bu durum görevin etkisini azalttığından bir an evvel zaptiye elbiselerinin gönderilerek durumlarının izale edilmesi gerektiği hususudur. Maaşları konusunda ise muhasebe kaleminden istenilen defter henüz gönderilmediği için herhangi bir şey söylenmekten kaçınılmıştır.

Görüldüğü üzere Ahmet Cevdet Bey, iyi bildiği konular hakkında önerilerde bulunmuş, hakkında en ufak tereddüde düştüğü konularda ise temkinli davranarak görüş belirtmekten kaçınmıştır. Bu tavrından hareketle önerilerinin sağlam dayanaklara sahip olmasına azami derecede önem verdiği söylenebilir.

Lâyihanın dördüncü maddesinde, zaptiyeler ile bunların diğer efrat ile olan ilişkilerinin askeri geleneğe uymadığından bahsedilmektedir. Bunun kötü bir durum olduğunu ve ne yapılması gerektiği hakkındaki düşüncelerini ise yapacağı araştırma sonrasında belirteceğini yazmıştır. Ancak, ilerleyen kısımlarda ise herhangi bir bilgi aktarılmamıştır.

Beşinci maddede sınırlarda bulunan kalelerin ve bunların yollarının tamir edilmesi üzerinde durulmuştur. Ahmet Cevdet Bey, bu bölgeye tayin edilen askeri ve mülki memurlara yapılması gerekenler hakkında tebligatta

²³ Lazlar hakkında bkz., V. Minorsky, "Lazlar", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 7. C., s. 25-27.

²⁴ Gürcüler ve Gürcistan tarihi hakkında bkz., Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi*, Haz. Erdoğan Merçil, Ankara 2003.

bulduğunu belirtmiştir. Buralarda yapılacak tamiratın kış gelmeden yapılması hususunu ise ayrıca ilave etmiştir. Zira bölgeyi az çok tanıyanlar, yolların ne kadar sarp ve yaşam koşullarının ne denli zor olduğunu da bilirler. Dolayısıyla Ahmet Cevdet Bey de bu durumu göz önüne alarak yapılacak tamir ve tadilat işlerinde mevsime göre hareket edilmesinde fayda olacağı kanaatine sahiptir.

Altıncı maddede, Hopa ve Atina'nın muhasebesi hakkındaki mali tetkiklerini yazmıştır. Hopa'dan istenilen muhasebe kayıtlarını gördüğü için bir fikre sahip olduğunu, ancak Atina'dan gerekli kayıtların gönderilmemesi nedeniyle bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Bu yüzden Atina'nın mali durumu hakkında bilgilerinin şüpheli olduğunu beyan etmiştir. Hopa Mal Müdürü'nün²⁵ maliyede çalıştığı için mali konulardan anladığını, ancak Atina Mal Müdürü'nün²⁶ önceden sünnet ehli iken bidat eden ve cahil bir şahıs olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle de Atina Mal Müdürü'nün (Tayyip Efendi), muhasebe ile ilgili hiçbir belge sunmadığından söz edilmiştir. Kendi zafiyetini kapatmak için de kendinden önceki mal müdürü hakkında şikâyetlerde bulunduğunu ve ona çeşitli suçlar isnat etmeye çalıştığını yazmıştır. Bu kişinin iş hayatında tembel olduğunu ve bu tür davranışlarda bulunmasının ise tembelliğine delil olduğunu belirterek, durumu vilayet muhasebeciliğine bildirdiğini ifade etmiştir. Muhtemelen, Atina Mal Müdürü'nün (Tayyip Efendi'nin) azledilmesini istemiştir.

Yedinci maddede Hopa'da bulunan hükümet binasının oldukça eski ve harabe bir halde bulunduğunu yazmıştır. Hatta binadaki mefruşatın çok eski ve kullanılamaz halde olduğunu belirttikten sonra bu eksikliğin süratle giderilmesi için hemen çalışma başlattığını ifade etmiştir. Hatta bu sorunu çözmek için Hopa'da derhal bir kampanya başlattığını ve bu çerçevede üç yüz kırk buçuk Osmanlı lirası toplayarak yeni bir hükümet konağı inşasına karar verildiğini de eklemiştir. Bunun için Batum'da bulunan Hacı Ali Efendi adında birisinin arsası satın alınmış ve Hopa'da bulunan tüm ileri gelenler de bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Kaza Kaymakamı, Nizamiye Binbaşısı, eşraf ve Hopa'nın diğer ileri gelenlerinin de bu çalışmada adları geçmektedir.

Atina hükümet konağının ise kiralık bir daire ve içerisindeki mefruşatın gayet muntazam olduğundan bahseder. Ancak Atina'daki konağın icar bedelinin pahalı olduğunu, ayrıca hükümet ve hapishane için yeterli bir bina

²⁵ 1316 yani 1898 yılına ait Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Hopa Mal Müdürü olarak Osman Efendi'nin adı geçmektedir. Bkz., *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, 1316, s. 329.

²⁶ Yine 1316 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre bu kişi Tayyip Efendi'dir. Bkz., *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, 1316, s. 327.

olmadığını belirtmiştir. Gerek hükümet konağı ve gerekse çevrede bulunan tamire muhtaç yerler için burada da bir yardımlaşma söz konusu olmuştur. Kaymakamın önderliğinde başlatılan para toplama kampanyasında toplanan altı yüz yetmiş lira gerekli yerlerde harcanmak üzere kayıt altına alınmıştır. Toplanan paraların gönül rızasına dayalı bağışlar dâhilinde olduğu da ayrıca vilayete bildirilmiştir. Bununla birlikte yardımda bulunan kişilerin tek tek imzalarının alınması yerine Hemşinliler adına toplu halde imza atılmasının uygun bir hareket olmadığı da vurgulanmıştır. Bu tür yardımlaşma işlerinin Hopa'da daha düzenli işlediği, hatta Hopa eşrafının bu konularda daha duyarlı olduğu da ayrıca vurgulanmıştır.

Nitekim Ahmet Cevdet Bey, Hopa'ya gittiği ikinci gün, havanın bozmaya başlaması üzerine teftişine son vererek oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Raporunda verdiği malumatları, yaptığı teftişler sonrasında şahit olduğu olaylara binaen aktarmıştır. Bilgisi olmadığı konularda ise herhangi bir malumat vermekten kaçınmıştır. İdareciler hakkında ise onların durumlarını anlatan, kişiliklerini karakterize eden bilgiler vermiştir. Bölge halkı hakkında, aynı zamanda kendi görüşlerini ifade ederek, bölge halkını sosyolojik açıdan da değerlendirmiştir. Bölgeyi sadece kendi başına bir yer olarak düşünmemiş, tüm Osmanlı Ülkesi ile özellikle de Anadolu ile bir bütün olarak düşünmüştür. Bölgenin stratejik önemine değinmiş, sahillerin muhafazası için ne tür tedbir gerekiyor ise onları yazmıştır.

4-Lâyiha Metni

Trabzon Vilayet-i Celilesine²⁷ takdim olunan 429 numro ve fi 25 Eylül 314 tarihli lâyiha suretidir.²⁸

Atina ve Hopa kazalarının bu kere icrâ edilen devr ve teftişâtında müsâdif-i nazar-ı çakerânem olan bazı ahvâl-ı siyâsiye ile umûr-ı maliye ve zâbitasına 'â'id meşhûdât ve mütâla'ât-ı 'acizânem ve sâye-i tevfikât vâye-i hazret-i tâcdârîde ifâzen yümn-i tevcihât-ı celile-i vilayetpenahileriyle oralarda vücuda getirilecek asâr-ı nâfi'a hakkında sebki eden teşebbüsât-ı naçizânem mevâdd-ı âtiyyeden ibâret olarak enzâr-ı dekâ'ik-i nisâr-ı hidivânelerine vaz' ve 'arz olunur.

Evvelâ, Rize'den muntehâ-yı hudûd Hâkânî olan Kopmuş kordununa kadar sahil-i bahrde ma'ruf yirmi yedi iskele olup bunlardan Rize dâhilinde

²⁷ O dönemde Trabzon Vilayeti'nde vali olarak görevde Kadri Bey bulunmaktaydı. İstanbul'da doğan Kadri Bey, 1892 yılında Trabzon Valiliğine atanmıştır. Bu görevi ise 1902 yılına kadar yürütmüştür. Hayatı hakkında ayrıca bilgi için bkz., Hüseyin Albayrak, *Tarih İçinde Trabzon Valileri (1461-2007)*, Trabzon 2008, s. 221-237.

²⁸ 7 Ekim 1898 tarihli bu layiha için bkz., *BOA., Y. PRK. UM.*, 43/112.

iki ve Atina'da kezâ iki ve Hopa'da üç iskelede zabtiye ve me'murîn-i rûsûmiye bulundurulmuş mütebâkisi kuvve-i zâbitadan ve me'murin-i sâ'ireden hâlî kalmıştır. Muhâte'alim 'âlem-i erâ-yı hidivâneleri bilâ-tarâf-ı muhit olduğu üzere Anâdolu-ı şâhâneye esliha-i memnû'a ve eşhâs-ı şedide ve icrâ-yı muzırta sevk ve idhâli hususunda sâ'î-i bil-fesâd olanlar için buraları eshel ve ekser ve o cihetle hudud-ı livânın serâpâ kordon altına aldırılmasındaki mühessenât gayr-ı münker olup ancak hâl-ı hazır hazine bu gibi masârîfât-ı külliyyeye mütehammil olamayacağından bunların hiç olmazsa Rize'de Fetakoz,²⁹ At Meydânı, Zancel³⁰; Atina'da³¹ Gare³²; Hopa'da Peronit,³³ Kise,³⁴ Sümle³⁵ nâm yedi iskelenin taht-ı muhâfaza ve inzibâta aldırılması icâbât-ı mevk'iyeden 'add ediliyor. 29 Ağustos sene 314 tarihli tâbur âğalığına yazılan tezkereye dünkü gün verdiği cevaba nazaran Livâ'nın Trabzon cihetinde vaki' Aspet³⁶ iskelesinin dahi bu meyâna idhâli lazım gelir.

Sâniyen, mevki'i mezkûreye mevcudunun 'adem-i kifâyesine binâ'en buradan zabtiyye tefrik ve ikâmesi mümkün olamayacağından Rize ve Hopa'da ârâmsâz 'asâkir-i nizâmiyeden birer takım maa' zâbita efrâd âhzı veyahud vilâyet-i celile-i asafânelerden mikdâr-ı kâfi zabtiyye ifrâz ve i'zâm buyurulması rey-i sâmiye-i fehimânelerine münhasır kalır binâen'aleyh bu iskelelerde bulunacak muhâfizların hizmet-i mükellefeleri yalnız buldukları mevâki'i hasr edilmeyüb geşt ü güzâr kâbil olabilecek derecede bir hadd-i fâsıl ta'yiniyle noktadan noktaya hıfz-ı asâyişe me'mur olmaları emr-i muhâfazanın icâb-ı tabi'yyesidir.

Sâlisen, mezkûr kazâlarda el-yevm müstahdem bulunan zabtiyelerin ekserisi oralarda meskûn muhâcirinlerin olduklarından bunların vakit vakit terk-i vazife ile hânelerinde ârâm ve ikâmet eylemekte buldukları tahkik ve istihbâr kılınmış ve bu hâl esâsen derece-i kifâyede 'add edilmeyen kuvvâ-yı zâbitayı büsbütün hükümsüz bırakarak her türlü istimâlâta karşı muhâfaza-i asâyiş nokta-i nazarından mahâzir-i 'adideyi müstelzim bulunmuş olmağla o kabilden olanların tebdil-i mevk'ileri ehemm ve elzem görülmüyor. Bunda kâbil-i setr ve inkâr olmayan³⁷ bir cihet var ki o da bu biçârelerin der-i der aylıklarının tedâhülünde kalması ve elbiselerinin vakt ve zamanıyla gönderilmeyerek Gürcü ve Lâz kıyâfetinde bulundurulmasıdır. Maa'mâfih livâdaki 'asâkir-i şâhâne me'murîn ve zabtiyye-i kân dahi müterâkim ma'aşlarından dolayı sızlanmakta olduklarından ve bakâyâ

²⁹ Bugün Rize'nin Gündoğdu ilçesidir.

³⁰ Rize-Çayeli'nde Taşhane Mahallesi olarak geçmektedir.

³¹ Rize'nin Pazar ilçesidir. Eski adı Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Şakir Şevket, bu ilçe ve civarının, Trabzon şehrinin eski yerleşim yeri olduğundan ve Eski Trabzon diye anıldığından bahsetmektedir. Bkz., Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, s. 103, 104.

³² Yahut "Çere" olarak da kullanılmıştır. Bugün Pazar ilçesinde Işıklı Köyü olarak geçmektedir.

³³ Çamlıköy olarak bilinmektedir.

³⁴ Sugören Köyü.

³⁵ Bugün Rize-Fındıklı'ya bağlı Arhavi sınırında bir köydür. Hala aynı isim kullanılmaktadır.

³⁶ Rize'nin İyidere ilçesidir.

³⁷ Tarihler burada Rûmî olarak verilmiştir. *BOA., Y.PRK. UM.*, 43/112, s. 2.

ve masârifât-ı 'umumiyyeye da'ir muhâsebeden makeddemâ istenilen defter henüz i'tâ olunmadığından bit-te'kid elde edilerek Ol-bâbda ki mütâla'ât ve ma'rûzât-ı çâkerânemin başkaca 'arz olunacağı tabi'î ve fakat elbiselerinin sür'at-i irsâl ve isâli lütf-i celil merahim delil-i cenâb-ı vilâyetpenâhilerinden mütevakk'idir.

Râb'ian, gerek zâbitân ve gerek efrâdın yekdiğerine karşı meşhûd olan evzâ' ve harekâtî silsile-i merâtib-i 'askeriyyeye büsbütün mügayir bu kayıdsızlığın devamı umûr-ı inzibât-ı livâca her halde muzır olacağından bu babdaki meşhûdât-ı çâkerânem ba'zı tebligât-ı tecrübekârâne ile hadde-i tedkik ve istiknâha alınmıştır neticesi 'arz olunur.

Hâmisen, hudud-ı kale ve yollarının ikmâl-i tamiri Hopa'ya muvâsalat-ı çâkerânemle beraber mevâdd-ı sa'ireye takdimen nazar-ı dikkate alınarak cihet-i 'askeriye ve mülkiyeden ta'yin edilen me'murlara tebligât-ı âkide icrâ ve bizzat mevki'î 'ameliyâta bulunmuş ka'imakâm-ı kazâya ihtâr olunmuş ve bihi'l-kerim ta'mirât-ı mezkûrenin kış basmaksızın ikmâlî taht-ı te'min ve ta'ahhüde aldırılmıştır.

Sâdisen, esnâ-yı 'azimet-i çâkerânemde Atina ve Hopa'nın emvâl-ı bakâyâsına da'ir muhâsebe-i livâdan alınan musaddak pusula muhteviyâtı lede'l-isti'lâm Hopa'nın bakâyâsı muhâsebe kaydına gayr-ı muvaffak ve Atina bakâyâsının kazâ kaydî mâl müdürü tarafından gösterilemediği cihetle sıhhatî büsbütün meşkukdur. Hopa mâl müdürü yerliden ise de harekât ve mu'âmelâtundan şikâyet vukû' bulmadı. Verdiği cevablara göre umûr-ı maliyede mesbûkü'l-hademe olduğu anlaşılıyor. Atina mâl müdürüne gelince bu zât mütebeddî ve câhil ve binâ'en'aleyh asi'le-i mükerrereye karşı bir kayd çıkaramamış iken selefinin mu'âmelesinden şikâyet ve kendisine isnâd-ı gayret ve mahâret etmesi de derece-i 'atâlet ve betâ'etine kâfi ve kâfil olmağla seri'an teftiş-i mu'âmelâtî bâtezkire muhâsebeciliğe tebliğ olundu. Neticesini başkaca 'arz ederim.

Sabi'an, Hopa kazâsında iki yüz elli kuruş icârla on beş seneden beri hükümet konağı itihâz edilen gayet ufak bir hâne mürur-ı zamanla harabe-zâr ve mefrûşât ve tenzifât cihetinden dahi pek murdâr bir hâlde müsadif-i çeşm-i te'essüf-i 'abidânem olmasıyla teşebbüsât-ı lâzimeye müsâra'at ve müsâberet olunarak asâr-ı yümn-i tevcihât-ı celileleriyle o gün iki üç sâ'at zarfında ve ferdâsı günde öğleye kadar yüz yetmiş buçuk lira nakdî ve yüz yetmiş lira da kaydî ki cem'en üç yüz kırk beş lira i'âne-i sabt-ı defter edilerek ve yapılacak hükümet konağı için mahallince iki yüz elli lira kıymetinde tahmin edilen 'arsanın sahibi olup Batum'da bulunduğu haber alınan Hacı 'Alî Efendi'nin Rize'ye gelmesi de akrabalarına ifâde olunarak kâ'imakâm-ı kazânın riyâsetî ve nizâmiye binbâşısı refâ'atlü Efendinin nezâretî tahtında³⁸ eşrâf ve mütehizândan mürekkeben bir komisyon teşkil yevmî tahsilâtlarının telgrafla iş'ârı kendilerine tebeyyün olunmuştu. İnfikâk-ı 'acizânemden beru devamlarını ve mikdâr-ı tahsilâtlarını haber almakda ve ez ser nev ihtârât-ı lâzimeye devam etmekteyim Atina hükümeti de icârlı bir dâ'iredir. Mefrûşâtı oldukça mevcut ise de bedel-i

³⁸ BOA., Y.PRK. UM., 43/112, s. 3.

icârî gâli ve hükümet ve habishâneyi isti'âba gayr-ı kâfi olduğundan gerek bunun ve gerek oraca lüzumlu görünen kasaba köprüsünün inşâsı için kâ'imakam-ı kazânın teşebbüsâtı anlaşıldıktan sonra celb-i i'ânâta şüru' edilerek buraca da nakden doksan buçuk ve kayden beş yüz yetmiş altı buçuk lirâ-yı 'osmânî ki cem'en altı yüz altmış yedi lira kayd ve tahrir olunmuş ve bir komisyon dahi teşkil edilmişti. İ'ânât-ı mezkurenin bir-rızâ i'tâ olunduğuna ve sâ'ireye da'ir Hopa ve Atina kazalarından i'tâ olunan iki kıt'a mazbatanın suretleri manzûr-ı me'âlî nüşûr-ı fehimâneleri buyurulmak üzere matviyyan takdim kılındı. Atina i'âne defterinin cem'iyetli ye'kunları gıyâben Hemşin ahâlisi namlarında yazıldığı cihetle bit-tabî' tahkik etmiş 'add olunamayacağı bunların yegân yegân celilleriyle bir-rızâ deftere vaz' imzâ etmedikçe meblağ-ı muharririnin tahsil edilmemesi ol-bâbda ki defter zirine işaret ve imlâ ve komisyona i'tâ olunmuş ve ma'amâfih Atina eşrâfi iş bu i'âne hususunda hamiyet ve fütüvvet-i insâniyetkâriden dolayı Hopa eşrâfına tavaffuk edememiştir. Hopa'ya muvâsalat-ı çâkerânemin ikinci günü hava bozmaya başlamış ve vapurun kömürü yetişmeyeceği de süvârisi tarafından haber verilmiş olmağla çârçabuk mu'âvedete mecburiyet hâsıl ve bu ise oradan birkaç gün zarfında nakden celb-i me'mul olan i'âneye sâ'il oldu.

Hâtime ve İfâde-i Mahsusa

Kalemrev-i Vilâyet-i celilelerinin her bir umûr ve husûsâtına ve mevâki'-i mühimmenin takdir ve derecâtına 'â'id ma'lûmât celile-i hidivâneleri şu üç dört günlük meşhûdât ve istitlâ'ât-ı 'âcizânemin tevsî' veya ta'diline kâfi ve kâfil ve erâ-yı hâkpirâ-yı âsafilerine olan ihtiyâcım mertebe-i bedâhete vâsıl olmağla ma'rûzât-ı mebsûta-i kemterânem ne merkezde karin-i tasvib-i hükümet-i nasib-i vilâyetpenâhileri buyurulur ise ol-vechle icrâ-yı icâbı müsted'â ve müsterihimdir. Ol-bâbda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

'Atabe-i 'Ulyâ-yı Hazret-i Hilâfetpenâhiye³⁹

Cenâb-ı tensik-i fermâ-yı umûrcihân mihr ve mâh-ı ihtirân mülket-i gerdûnunda deverân ettikçe şems 'ale'l-hitâb vücud-i zillullahisini burc-ı 'âfiyet ve şevkette lâmî' ve dirahşân buyursun âmin. Müntehâ-yı hudud-ı hâkânilerinde vaki' ve Lâzistân sancâğına merbut Hopa kazâsında 'asâkir-i nusret ha'iz-i tâçdârânelerinin ârâm ve ikâmetlerine mahsus kalelerle buna cihetli yolların muhtaç olduğu ta'miratın hasbe'l-mevsim ta'cili lazım gelmekle kulları bizzat kazâ-i mezkure 'azimet ve 'avdet ettim. Meşhûdât ve mütala'at-ı agâraneme mütezammın Trabzon vilâyet-i celilesine irsâl kılınan lâyiha-i 'abidânemin hâiz-i ehemmiyet olan münderecâtı meşmûl-i merâhim iksâra hazret-i hilâfetpenâhileri buyurulmak

³⁹ Ahmet Cevdet Bey'in lâyihasının sonuna eklemiş olduğu Padişah'a yazılmış, 11 Ekim 1898 tarihli yazıdır.

üzere bir nüshasının merbûten 'arz ve takdimine hasbe'l-'ubûdiyye ictisâr eyledim. Bu bâbda kâtibe-i ahvalde emr ü ferman ve bu 'abd-ı nâtûvân şevketlü kudretlü kemal ve merhametlü velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerindedir.

Fi 29 Eylül sene 314
Lazistan Mutasarrıfı 'Abd-ı Memlûkleri
Ahmed Cevdet

